

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Досліджено природу та визначено правові засоби забезпечення прав людини. Проаналізовано систему конституційно-правових засобів забезпечення прав людини в Україні. Значну увагу приділено організаційно-правовим гарантіям забезпечення прав людини. Розглянуто міжнародно-правові засоби забезпечення прав людини.

Ключові слова: *правові засоби, права і свободи людини і громадянина, гарантії.*

Исследована природа и определены правовые средства обеспечения прав человека. Проанализирована система конституционно-правовых средств обеспечения прав человека в Украине. Значительное внимание уделено организационно-правовым гарантиям обеспечения прав человека. Рассмотрены международно-правовые средства обеспечения прав человека.

Ключевые слова: *правовые средства, права и свободы человека и гражданина, гарантии.*

© АВДЮГІН Руслан Григорович – здобувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Одеської національної юридичної академії

It is researched the nature of legal means, provided the definition of means of legal measures of human rights. It is analyzed composition of constitutional means of legal measures of human rights in Ukraine. It is considered international legal means of legal measures of human rights.

Key words: legal measures, rights and freedoms of human and citizen, guarantees.

Вироблення та ефективне використання оптимальних правових засобів забезпечення прав людини життєво необхідні у процесі розвитку громадянського суспільства і правової держави. Теоретичний і науково-практичний зміст поняття «правові засоби забезпечення прав людини» зумовлений виділенням особливого виду правових реалій, які розглядають правові явища з точки зору їх функціонального призначення.

Правове регулювання суспільних відносин пов'язане з реалізацією правових засобів, що створюють загальні, гарантовані державою і суспільством можливості для задоволення інтересів кожного суб'єкта права, незалежно від тенденцій розвитку суспільства. Існування правових засобів не пов'язане з автономним відділенням їх від інших правових явищ, буття яких взаємопов'язане і взаємообумовлене. Тобто в правовій системі держави усі правові явища розглядаються з точки зору їх функціонального призначення, наріжним каменем якого, якщо це явище претендує на статус правового засобу, необхідно вважати здатність у рамках правового поля стати інструментом вирішення поставлених завдань.

Природа правових засобів заснована на тому, що вони виступають явищами правової реальності й призначені для того, щоб за їх допомогою досягти цілей правового регулювання, тим самим забезпечивши реалізацію інтересів і потреб суб'єктів права. У вітчизняній юридичній літературі немає єдності думок щодо дефініції цього поняття. Вважається, що правові засоби – це правові явища, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права і забезпечується досягнення соціально корисних цілей¹. Поняття «правові засоби забезпечення прав людини», як і поняття «правові засоби», є результатом аналізу й узагальнення наукових знань та їх класифікації, задіяні у механізмі забезпечення прав людини. Таким чином, правові засоби забезпечення прав людини – це матеріально-правові та процесуальні норми і процедури, що використовуються юрисдикційними органами на вимогу правомочної особи для примусового поновлення її порушеного права, а також ті правовідносини, які виникають у зв'язку із здійсненням своїх повноважень юрисдикційними органами, і правозастосовні акти, які спрямовані на реалізацію прав правомочною особою. В законодавстві України поняття «правові засоби», «правові засоби забезпечення прав людини» зустрічаються неодноразово. Що стосується розробки проблематики правових засобів забезпечення прав людини в Україні, то, не зважаючи на те, що законодавець використовує цей термін, необхідна їх подальша теоретична розробка, що сприятиме вдосконаленню механізму їх реалізації.

Прийняття у 1995 р. України у члени Ради Європи істотно вплинуло на розвиток прав і свобод людини і громадянина у нашій державі. Україна приєдналася до значної кількості багатосторонніх європейських конвенцій у галузі прав і свобод людини, взяла на себе конкретні зобов'язання з імплементації цих норм у національне законодавство. Членство в Раді Європи також стимулювало процес підготовки і прийняття Конституції України – Основного Закону нової демократичної держави.

Конституція України 1996 р. є певною мірою зразком сучасного конституціоналізму з питань прав і свобод людини і громадянина. Вона визначила якісно новий сучасний статус людини і громадянина в Україні, замість фрагментарного набору прав і свобод визначила систему прав і свобод в усіх основних сферах, передбачивши, зокрема, громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи людини і громадянина. Людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Конституції України найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Права і свободи людини і громадянина визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава згідно з Конституцією є відповідальною перед людиною за свою діяльність. Затвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Основний Закон України значно розширив коло конституційних прав і свобод, закріпивши низку нових прав і свобод і збагативши їх за змістом. У ньому вперше передбачені такі права і свободи, як право на життя (ст. 27), на інформацію (ст. 34), право приватної власності (ст. 41), на підприємницьку діяльність (ст. 42), на страйк (ст. 44), на достатній життєвий рівень (ст. 48), на свободу пересування, право вільного вибору місця проживання, право вільно покидати територію України і повертатися в Україну (ст. 33) та ін.

Конституція України імплементувала основні положення міжнародно-правових актів з прав людини, й передусім Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, які є одним з найбільших досягнень людства ХХ ст. у гуманітарній сфері.

Як показав час, після прийняття Конституції України, набувають реального наповнення передусім громадянські й політичні права і свободи. Так, завдяки їх реалізації скасована смертна кара, утворилася велика кількість політичних партій, формується громадянське суспільство.

Конституція України гарантує права і свободи, передбачає механізм їх забезпечення і охорони за допомогою конституційних правових засобів – гарантій прав і свобод. Це є одним з найбільших досягнень у забезпеченні прав і свобод, передбачених Конституцією України, серед яких визначальна роль відведена Президентові України, Верховній Раді України, органам виконавчої влади і органами місцевого самоврядування, судам, прокуратурі та Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини².

Щодо засобів, то це – механізм і матеріальні джерела, які забезпечують людині та громадянину можливість користуватися основними правами і свободами, виконувати покладені обов'язки³. Інакше кажучи, гарантії конституційних прав і свобод й обов'язків людини і громадянина – це сукупність соціальних, економічних, політичних, правових та інших прийомів, механізмів і методів, які дають змогу реалізовувати і забезпечувати на практиці закріплені в Конституції права і свободи людини і громадянина⁴.

Гарантії розрізняються за змістом. Їх поділяють на такі групи: юридичні, організаційні, соціально-економічні та політичні гарантії⁵. При цьому всі автори вказують, що такий поділ є досить умовним. С. А. Авак'ян виділяє чотири групи гарантій прав і свобод людини і громадянина: 1) матеріальні (економічні передумови); 2) організаційні (інститути державної влади); 3) духовні або ідеологічні (концепції прав людини, які потрібно роз'яснювати громадянам); 4) юридичні, що поділяються на дві підгрупи: а) процедурні та б) юридична відповідальність гро-

мадян, об'єднань органів влади, самоврядування та посадових осіб⁶. Аналогічним є підхід до класифікації гарантій прав і свобод особи вітчизняних дослідників С. Л. Лисенкова і А. П. Таранова⁷.

Разом з національними гарантіями Конституція України передбачила можливість використання і міжнародно-правових засобів забезпечення прав людини. Ст. 55 закріплює положення про те, що кожен має право після використання усіх національних засобів правового захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або відповідних органів міжнародних установ і організацій, членом або учасником яких є Україна. Конституція України юридично ліквідувала усі нормативні перешкоди на шляху до забезпечення прав і свобод людини і громадянина, проголосивши, що її норми є нормами прямої дії, що гарантує звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України. Визначальним кроком у цьому напрямку стала ратифікація Україною в 1997 р. Конвенції про захист прав і основних свобод 1950 р.⁸ Громадяни України отримали можливість звертатися за захистом своїх порушених прав до Європейського суду з прав людини. Приєднавшись у 1990 р. до Факультативного протоколу Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Україна також визнала компетенцію Комітету ООН з прав людини щодо розгляду індивідуальних скарг громадян України стосовно порушення їх прав і свобод, гарантованих цим пактом⁹.

Основний Закон нашої держави, на відміну від конституцій деяких конституцій інших країн, закріпив обов'язки людини і громадянина, але лише ті з них, які мають принципове значення для забезпечення прав і свобод: обов'язок неухильно дотримуватись Конституції і законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68); обов'язок захисту Вітчизни, незалежності і територіальної цілісності України (ст. 65), обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом тощо. Особливістю Конституції України є те, що нею передбачено створення і закріплення дійового механізму захисту прав і свобод людини. Це стосується організації і здійснення державної влади на принципах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (ст. 6). Саме на судову владу покладено функцію захисту конституційних прав і свобод.

Важливою ланкою в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина є Конституційний Суд України, який здійснює судовий конституційний контроль і захист основ конституційного ладу, основних прав і свобод людини і громадянина, забезпечує верховенство права і пряму дію Конституції на всій території України. Він істотно впливає на діяльність органів державної влади у сфері дотримання і захисту прав людини і громадянина, передусім у сфері нормотворчості (законодавства), приймаючи рішення про невідповідність тих чи інших правових актів або їх окремих положень Конституції, даючи тлумачення конституційних норм при розгляді конкретних справ і здійснюючи офіційне тлумачення Конституції і законів України, які є обов'язковими для всіх суб'єктів права.

Введення спеціального інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є новациєю в державно-правовій системі захисту прав і свобод людини в нашій державі. У Конституції України закріплюється право людини звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 55) і визначається, що через нього здійснюється парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина

(ст. 101). Статус, функції і компетенція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини закріплені в Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», від 23 грудня 1997 р. При його розробці був врахований позитивний досвід інституту омбудсмана (Уповноваженого з прав людини) європейських країн. Цей інститут є універсальним інструментом виявлення і сприяння усуненню порушень прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Аналіз конституційно-правових засобів забезпечення прав людини в Україні дає можливість констатувати, що ці засоби утворюють певну систему, до складу якої входять як матеріально-правові засоби забезпечення прав людини, так і процесуально-правові засоби забезпечення прав людини, як прості, так і складні конституційно-правові засоби забезпечення прав людини, як національні, так і міжнародні конституційно-правові засоби забезпечення прав людини.

1. *Марченко М. Н.* Проблемы теории государства и права: Учебник. – М.: Норма-Инфра, 2001. – 528 с. 2. *Рабинович П. М.* Права людини і громадянина: Навч. посібник / П.М. Рабинович, М.І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 420 с. 3. *Хазов Е. Н.* Юридические гарантии основных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина в России: Дис ... канд. юрид. наук. – СПб., 1997. – С. 59. 4. *Кашкин С. Ю.* Гарантии конституционных прав и свобод // Конституционное право: Словарь; отв. ред. В.В. Маклаков. – М.: Юристь, 2001. – С. 83. 5. *Мамонтов А. Г.* Понятие, структура и принципы основ правового статуса личности: Лекция. – М., 2001. – С. 16. 6. *Конституционное право: Энциклопедический словарь* / Отв. ред. и руководит. автор. кол. С. А. Авакьян. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2000. – С. 122–123. 7. *Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 1. – А-Г. – К.:* Укр. енцикл., 1998. – С. 555. 8. *Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р.* // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263. 9. *Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права: Постанова Верховної Ради Української РСР від 25 грудня 1990 р.* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=5>.